

Τα Ασκληπιεία ως νοσηλευτήρια

Γ. Καθαντζής, Ι. Λασκαράτος

Ιστορία της Ιατρικής, Ιατρική Σχολή,
Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα

The Asclepieia: the first hospitals
of mankind

Abstract at the end of the article

Γύρω στον 5ο π.Χ. αιώνα πιθανολογείται η ίδρυση των πρώτων ιερών ναών προς τιμή του θεού Ασκληπιού σε διάφορα μέρη της Ελλάδας. Η εγκατάσταση των ναών αυτών γινόταν σε ειδικά επιλεγμένους χώρους, η φυσική ομορφιά των οποίων συνηγορούσε στη γρήγορη αποκατάσταση της υγείας των ασθενών που συνωστίζονταν στα Ασκληπιεία. Οι ικέτες που κατέφθαναν στα Ασκληπιεία δεν έπασχαν συνήθως από βαριά νοσήματα και οι θεραπείες που εφαρμόζονταν ήταν ποικίλες. Από τη μελέτη των ιαμάτων που περιγράφονται στις αναθηματικές πλάκες που έφερε στο φως η αρχαιολογική σκαπάνη του Π. Καβαδία στο ιερό της Επιδαύρου, αλλά και από τα αρχαιολογικά ευρήματα σε πολλά Ασκληπιεία (π.χ. κωδιές οπίου, ορειχάλκινα χειρουργικά εργαλεία κ.λπ.), προκύπτει ότι οι ιερείς-ιατροί αναλάμβαναν τη θεραπεία των πιστών με τη χρήση φαρμακευτικών ουσιών, φυσικών μέσων (κινησιοθεραπεία, μαλάξεις κ.ά.) και χειρουργικών επεμβάσεων. Επειδή όμως η Ιατρική ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με τη θρησκεία, οι ιερείς απέδιδαν αυτές τις πραγματικές θεραπείες σε θεϊκή επέμβαση και δεν αποκάλυπταν τις γνώσεις τους. Συνεπώς, τα Ασκληπιεία αποτέλεσαν την κύρια εστία ανάπτυξης της Ελληνικής Ιατρικής και στέγασαν ως ιερά θεραπευτήρια τους πρώτους ασθενείς, αναπτύσσοντας παράλληλα την πρώτη νοσηλεία ασθενών, που είχε μεν θαυματουργικό χαρακτήρα, αλλά κατ' ουσία ήταν μια πραγματική παροχή ιατρικών υπηρεσιών.

Λέξεις ευρετηρίου

Ασκληπιεία
Ασκληπιός
Θαυματοουργικές θεραπείες
Ιερείς
Νοσοκομεία

Υποβλήθηκε 1.11.2002
Εγκρίθηκε 7.11.2002

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

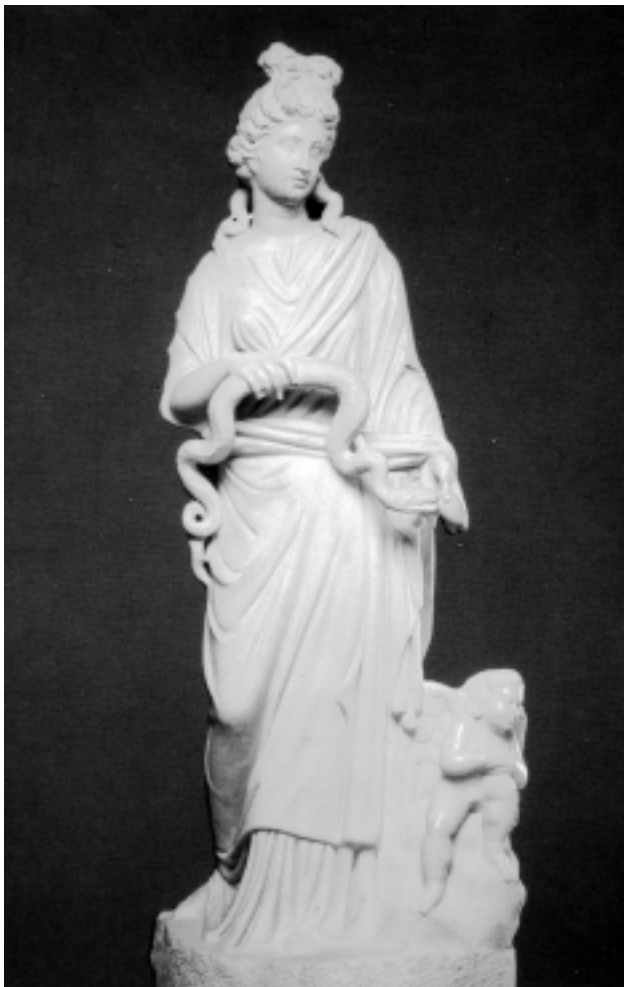
Στο αρχαίο Ελληνικό Πάνθεον, τρεις είναι οι κύριοι θεοί της Ιατρικής: ο Απόλλωνας ως Παίων, η Παλλάδα Αθηνά ή Υγεία (εικ. 1) και η Άρτεμις. Στα μεταγενέστερα έτη εμφανίστηκε στον Ελληνικό κόσμο ένα μυστηριώδες πρόσωπο εμπνευσμένου θνητού, θείας υποστάσεως, το οποίο κατείχε την υπεράνθρωπη δύναμη της θεραπείας των ασθενειών, ο Ασκληπιός (εικ. 2). Πιστεύεται ότι ο Ασκληπιός διδάχθηκε την ιατρική τέχνη από τον κένταυρο Χείρωνα, που τον ανέθρεψε στο Πήλιο, κατάλοιπο δε της παραμονής του εκεί ήταν ο μόνιμος συνοδός του, το φίδι. Η καταγωγή του Ασκληπιού εντοπίζεται στη Θεσσαλία και η αρχαιότερη θέση λατρείας του ήταν πιθανότατα η Τρίκκη. Ο Όμηρος αναφέρει τον Ασκληπιό μόνο ως γνώστη της ιατρικής τέχνης και κάνει λόγο στην Ιλιάδα για τους υιούς του Μαχάονα και Ποδαλείριο, που χαρακτηρίζονται ως πατέρες της Χειρουργικής και της Νοσολογίας, αντίστοιχα.¹ Οι πρώιμες μαρτυρίες για τη λατρεία του θεού Ασκληπιού ανάγονται πιθανότατα τον 5ο αιώνα π.Χ., οπότε και παίρνει τη θέση του ανάμεσα στους χθόνιους θεούς. Το ότι ο

Ασκληπιός εντάσσεται στους χθόνιους θεούς είναι απόρροια της μαντικής φύσης του, καθώς τα ιερά του λειτουργούσαν όχι μόνο ως θεραπευτήρια αλλά και ως μαντεία, αφού στη διάρκεια της εγκοίμησης ο Ασκληπιός εμφανιζόταν στο όνειρο του ασθενούς αποκάλυπτοντάς του τη θεραπεία με χρησμό, την οποία, στη συνέχεια, ερμήνευε ο ιερέας.²

2. ΟΙ ΠΡΟΑΓΓΕΛΟΙ ΤΩΝ ΑΣΚΛΗΠΕΙΩΝ

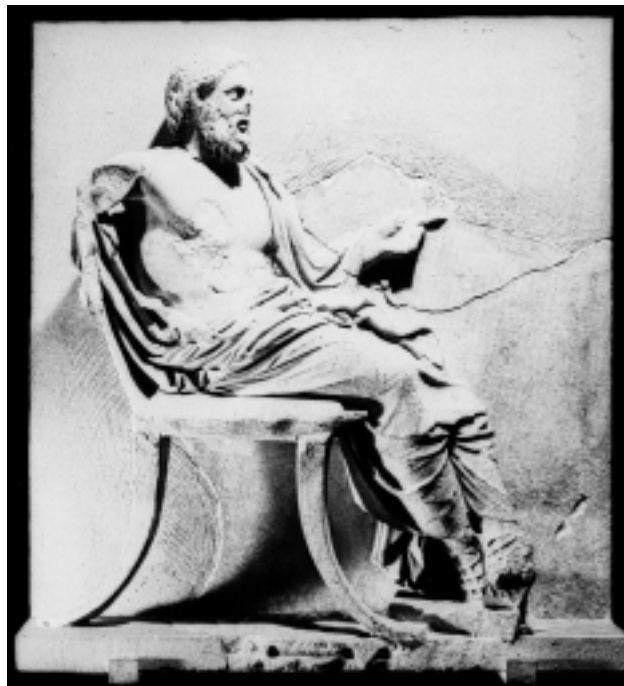
Από παλαιωτάτων χρόνων υπήρχαν στην Αρχαία Ελλάδα και άλλα ιερά που δεν ήταν αφιερωμένα αποκλειστικά στον Ασκληπιό, όπου εφαρμοζόταν κυρίως η μέθοδος των ονείρων. Από αυτά, τα σημαντικότερα είναι το ιερό του Αμφιαράου, το ιερό της Τιθορέας και το ιερό του Τροφωνίου Άντρον.

Το ιερό του Αμφιαράου ήταν ένα μαντικό θεραπευτήριο, που βρισκόταν μεταξύ Αττικής και Βοιωτίας στη θέση του σημερινού Ωρωπού. Οι αρχαιολογικές ανασκαφές, που ξεκίνησαν το 1884, μας παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για τη δομή και τη λειτουργία ανάλογων θε-

Εικόνα 1. Άγαλμα της θεάς Υγείας, 2ος αιώνας μ.Χ. (Μουσείο της Κω).

ραπυτηρίων της αρχαιότητας. Ο Αμφιάραος θεράπευε τους ασθενείς κατά τη διάρκεια του ύπνου τους και αυτοί, για να τον ευχαριστήσουν, του αφιέρωναν διάφορα αναθήματα, μεταξύ των οποίων βρέθηκαν και πολλά ανθρώπινα μέλη φτιαγμένα από χρυσό ή ασήμι. Μια σκηνή θεραπείας αποδίδει παραστατικά το αναθηματικό ανάγλυφο από το ιερό του Αμφιαράου στον Ωρωπό, όπου εικονίζονται τα τρία στάδια της θεραπείας (εικ. 3). Ο αναθέτης Αρχίνος εισέρχεται στο ιερό, όπου πιθανόν υπόσχεται να αφιερώσει ανάγλυφο μετά τη θεραπεία του, κοιμάται στο εγκοιμητήριο και θεραπεύεται στον ύπνο του από το φίδι που του γλείφει τον ώμο και από το θεό που επιθέτει το χέρι στον ώμο του, ίσως αλείφοντας κάποιο σκεύασμα ή κάνοντας κάποια χειρουργική επέμβαση. Πάνω από το γείσο του ανάγλυφου παριστάνονται δύο οφθαλμοί. Σε αυτούς θα πρέπει να αναγνωρίσουμε το αναφερόμενο στις επιγραφές με τα θαύματα της Επιδαύρου πρόσωπο, το οποίο εμφανιζόταν στον ασθενή κατά την εγκοίμηση.³

Εικόνα 2. Ανάγλυφο με την παράσταση του Ασκληπιού καθισμένου, το 380 π.Χ., από την Επίδαυρο (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο των Αθηνών, αριθμός 174).

Στη Φωκίδα βρίσκεται το μέγα εξυγιαντήριο της Τιθορέας, το γνωστό με το όνομα του Αρχαγέτου Ασκληπιού. Το ιερό περιβαλλόταν από μακρύ τείχος και δεν επιτρεπόταν η οικοδόμηση άλλων οικημάτων πλησίον του, γεγονός που αποτελούσε πρωτοποριακό μέτρο δημόσιας υγιεινής και πρόνοιας. Το παράδοξο σχετικά με

Εικόνα 3. Ανάθημα του Αρχίνου στο Αμφιαράειο, Ωρωπός. Πρώτο μισό του 4ου αιώνα π.Χ.

αυτόν το ναό είναι ότι εντός αυτού λατρεύονταν δύο διαφορετικές ιατρικές θεότητες, ο Ασκληπιός και η Αιγύπια θεά Ίσιδα.

Το ιερό άλσος του Τροφωνίου βρίσκεται στην περιοχή της Λιβαδειάς και είναι χτισμένο δίπλα σ' έναν ποταμό. Μέσα στο ιερό άλσος υπήρχε ένα ωραιότατο άγαλμα του Ασκληπιού, που φιλοτεχνήθηκε από τον Πραξιτέλη. Σύμφωνα με όσα έγραψε ο Πausανίας, στο ιερό του ναού γινόταν μια μυστηριώδης ιεροτελεστία, στην οποία πιθανολογείται ότι υποβλήθηκε παραδόξως και ο ίδιος. Είναι επίσης γνωστό ότι όσοι κατέρχονταν το ιερό χάσμα του Τροφωνίου δεν γελούσαν καθόλου σε όλη την υπόλοιπη ζωή τους, εξ ου και η γνωστή φράση «ες Τροφωνίου μεμάντευται», που αναφέρεται στους αγέλαστους και συνοφρυωμένους ανθρώπους μέχρι σήμερα.

3. ΤΑ ΑΣΚΛΗΠΕΙΑ

Υπό το αποκλειστικό όμως ιατρικό όνομα του Ασκληπιού ιδρύθηκαν μετά τον 6ο και 5ο π.Χ. αιώνα σε διάφορα μέρη της Ελλάδας ναοί, που αποτελούσαν τα θεραπευτήρια ή εξυγιαντήρια των χρόνων εκείνων και στα οποία εξασκείτο η ιατρική τέχνη διά φυσικών μέσων, χειρουργικών επεμβάσεων και άλλων θεραπευτικών μεθόδων. Τα γνωστότερα Ασκληπεία ήταν:

- Το Ασκληπιείο της Τρίκκης, το οποίο, σύμφωνα με το Στράβωνα, ήταν το αρχαιότερο
- Το Ασκληπιείο της Συκιωνίας στην Τιτάνη, το οποίο ιδρύθηκε από τον υιό του Μαχάονα Αλεξάνορα

Εικόνα 4. Ο ναός του Ασκληπιού στην Επίδαυρο (380-370 π.Χ.).

- Το Ασκληπιείο της Τιθορέας στη Φωκίδα, που ήταν αφιερωμένο στο όνομα του Αρχαγέτα Ασκληπιού
- Το Ασκληπιείο της Επιδαύρου (εικ. 4), του οποίου κλάδοι θεωρούνται τα Ασκληπεία των Αθηνών, της Κω (εικ. 5), της Κνίδου, της Μεγαλόπολης στην Αρκαδία, της Δήλου, της Κυλλήνης, των Κεγχρεών
- Τα Ασκληπεία της Μήλου, της Ρόδου, του Πειραιά, της Κορίνθου,⁴ της Λεβίνας στην Κρήτη⁵ (εικ. 6).

Εικόνα 5. Ασκληπιείο της Κω.

Εικόνα 6. Ο ναός του Ασκληπιού στην αρχαία πόλη της Λεβίνας στην Κρήτη.

Επίσης, εκτός των συνόρων της Ελλάδας ιδρύθηκαν τέτοια εξυγιαντήρια, όπως το περίφημο Ασκληπιείο της Περγάμου στη Μ. Ασία, καθώς και τα Ρωμαϊκά Ασκληπιεία.

4. ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΚΑΙ ΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΩΝ ΑΣΚΛΗΠΕΙΩΝ

Από τη μελέτη των ευρημάτων, που έφερε στο φως η αρχαιολογική σκαπάνη, και από τα γραπτά κείμενα διαφόρων αρχαίων συγγραφέων, όπως ο Πausanias, ο Στράβων κ.ά., αντλούμε πολύτιμες πληροφορίες για το προσωπικό και τους κανόνες λειτουργίας των Ασκληπειών.^{6,7}

Τα περισσότερα αρχαιολογικά ευρήματα υπάρχουν στο ιερό της Επιδαύρου, όπου, χάρη στην επίπονη προσπάθεια του μεγάλου αρχαιολόγου Παναγιώτη Καββαδία, οι ανασκαφές, που άρχισαν το 1881 και ολοκληρώθηκαν το 1928, έφεραν στο φως όλα τα κτίσματα του ιερού, όπως μπορούμε να τα θαυμάσουμε σήμερα ως επισκέπτες. Τα οικοδομικά ερείπια, που σώζονται στο χώρο του ιερού, αρχίζουν από τον 4ο αιώνα π.Χ. και περιλαμβάνουν τα προπύλαια, τις θέρμες, τη δεξαμενή, τα λουτρά, τον ιερό ναό του Ασκληπιού, την ιερή κρήνη, τους βωμούς, το άβατο, τη θυμέλη ή αλλιώς θόλο, την παλαίστρα, το γυμνάσιο για την προετοιμασία των αθλητών, το ωδείο, το στάδιο, τον ιππόδρομο, τον ξενώνα ή καταγώγιο και το θέατρο. Επίσης, με τις επιγραφές που βρέθηκαν, φωτίστηκε ένα ολόκληρο κεφάλαιο της αρχαίας λατρείας και του ρόλου των Ασκληπειών στην αρχαιότητα, δίνοντάς μας τη δυνατότητα να έχουμε μια αρκετά πειστική εικόνα των τεκταινομένων στους ιερούς αυτούς ναούς.⁸

Γνωρίζουμε ότι η πολιτεία διόριζε για ένα χρόνο τον ανώτατο άρχοντα, τον Ιερέα του Ασκληπιού, τα καθήκοντα του οποίου ήταν θρησκευτικά και διοικητικά. Τον συνόδευαν οι πυρφόροι, που αντιστοιχούσαν ιερατικά με τους σημερινούς διακόνους. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζαν ασφαλώς οι ιερείς-ιατροί και ανάμεσά τους ο πρωθιερέυς, ο οποίος εφάρμοζε το σημαντικότερο μέρος της θεραπείας και δίδασκε την ιατρική τέχνη στους μνημόνους. Οι ιερομνήμονες κατέγραφαν τις θεραπείες των διαφόρων ασθενών, ενώ οι θεράποντες εκτελούσαν διάφορες ιατρικές πράξεις. Για την ευταξία του θεραπευτηρίου φρόντιζαν οι νακόροι ή ζακόροι, που ήταν συνήθως γυναίκες.⁹

Οι κανόνες της λατρείας ήταν από παράδοση παλιό και οι άρρωστοι έπρεπε να τους εκτελούν πιστά, για να βρουν τη θεραπεία από το θεό. Παλιός νόμος απαγόρευε

στις γυναίκες να γεννήσουν μέσα στο ιερό, ενώ και ο ετοιμοθάνατος έπρεπε να μεταφερθεί έξω, πράξεις που σχετίζονται με τις ακραίες στιγμές της ανθρώπινης ύπαρξης και δεν συνάδουν με την ιερότητα του χώρου.

4.1. Η κάθαρση και προετοιμασία του ασθενούς

Από τα Προπύλαια, ο προσκυνητής ακολουθούσε την Ιερά Οδό, που οδηγούσε στο ναό του Ασκληπιού. Μετά το ναό, ο ικέτης έπρεπε να σταθεί στην Ιερή Κρήνη, το νερό της οποίας χρησίμευε για τους εξαγνισμούς που απαιτούσαν οι κανόνες. Κάπου κοντά βρισκόταν ο βωμός. Βασικό καθήκον του προσκυνητή ήταν η προσφορά θυσίας «τω Απόλλωνι και Ασκληπιώ», όπως πρόσταζαν ρητά οι κανόνες. Η αποτίμηση φόρου τιμής στον Απόλλωνα επέζησε, όμως το θαύμα αποδιδόταν στον Ασκληπιό. Η πιο πλούσια θυσία ήταν το βόδι, αλλά και οι φτωχοί ήταν καλοδεχόμενοι από το θεό και μπορούσαν να προσφέρουν καρπούς, γλυκίσματα ή οτιδήποτε άλλο ταπεινότερο. Τα θυσιάζόμενα έπρεπε να καταναλωθούν μέσα στο χώρο του ιερού. Μετά τη θυσία, ο επισκέπτης μπορούσε να συνεχίσει το δρόμο του διαμέσου του ιερού. Επειδή το ιερό ήταν γεμάτο πέρα ως πέρα με τα αφιερώματα των προηγούμενων επισκεπτών, τις επιγραφές και τα αγάλματα, ο πιστός είχε την άνεση να πληροφορηθεί για τις ασθένειες και τη θαυμαστή θεραπεία άλλων και να προετοιμαστεί ψυχολογικά και μάλιστα θετικά γι' αυτό που επρόκειτο να του συμβεί.

Μετά τις προσευχές, τους εξαγνισμούς και τις θυσίες, ο ασθενής έπρεπε να περάσει από θρησκευτικές δοκιμασίες, για να ενισχυθεί η πίστη του και η ψυχή του να είναι έτοιμη να πλησιάσει το θεό. Οι ιεροτελεστίες πιθανότατα γίνονταν στη θυμέλη, δηλαδή στο Θόλο, το κυκλικό οικοδόμημα που βρίσκεται κοντά στο ναό και γι' αυτό είχε και έναν αιγιματικό λαβύρινθο κάτω από το δάπεδο του σπηκίου του. Οι ιερείς, που ακολουθούσαν τους πιστούς, όφειλαν να τους δημιουργήσουν έντονη αυθυποβολή και θρησκευτική έξαρση, για να παρουσιαστεί στον ύπνο τους ο θεός και να δεχθούν το θαύμα. Η κατάλυξη τονιζόταν ακόμη και με ύμνους, που έψελναν ειδικοί αοιδοί, οι παιανιστές.

4.2. Η εγκοίμηση και η θεραπεία

Μετά τις ψυχικές δοκιμασίες, έφτανε η μεγάλη ώρα της εγκοίμησης. Οι ιερείς οδηγούσαν τον άρρωστο στο Άβατο (ή Άδυτο ή Εγκοιμητήριο), που ήταν το κτίσμα στο οποίο θα περνούσε τη νύχτα της μεγάλης προσδοκίας. Μέσα στις ιερές αίθουσες, φωτισμένες αρχικά με θαμπό μυστηριακό φως που σκόρπιζαν τα λυχνάρια, κυ-

ριευμένος από θρησκευτική κατάνυξη και αγωνία για την έκβαση, ο πιστός παρέδιδε το κορμί του στον ύπνο ξαπλωμένος σε δέρμα ζώου. Ο θεός ερχόταν στο όνειρο και έκανε το θαύμα, με αποτέλεσμα το πρωί ο άρρωστος να ξυπνά θεραπευμένος.¹⁰

Αν ο πιστός έβρισκε τη γιατρεία του, πριν φύγει από το ιερό έπρεπε να ευχαριστήσει το θεό «αποθύνει τα ίατρα». Οι προσφορές ήταν ανάλογες με την οικονομική δύναμη του πιστού. Όλα ήταν αποδεκτά. Αγγεία, πύλινα αντικείμενα, χάλκινα σκεύη, αναθηματικές επιγραφές, αγάλματα, ανδριάντες, βωμοί, κρήνες, ακόμη και ολόκληρα οικοδομήματα.

Τις καλύτερες πληροφορίες για τα «θαύματα» του Ασκληπιού τις δίνουν οι αναθηματικές επιγραφές, όπου οι θεραπευμένοι εξιστορούν το περιστατικό της ίασής τους. Σε καμιά γραπτή πηγή δεν αναφέρεται ιατρική επέμβαση των ιερέων κατά τη διάρκεια των πρώτων αιώνων λειτουργίας του ναού. Με την πάροδο όμως των ετών, η ανάπτυξη της Ιατρικής αρχίζει να κλονίζει την πίστη στη θεϊκή επέμβαση και το ιερό της Επιδαύρου κινδύνεψε να χάσει την πελατεία του, όπως και τα άλλα Ασκληπιεία. Γι' αυτό, τα ιερατεία αναγκάστηκαν να εκσυγχρονιστούν. Κράτησαν όλα τα τυπικά της λατρείας, αλλά οι ιερείς πριν από την εγκοίμηση ζητούσαν από τον ασθενή να διηγηθεί την πάθησή του (έπαιρναν δηλαδή το ιστορικό του) και του έδιναν τις πρώτες συμβουλές. Τη νύχτα εμφανιζόταν πάλι ο θεός Ασκληπιός, αλλά ο άρρωστος μετέφερε πια ονειρικά τις συμβουλές του ιερέα ως παραινήσεις του θεού. Το πρωί εξιστορούσε το όνειρο και οι ιερείς, χρησιμοποιώντας τις ιατρικές τους γνώσεις, ερμήνευαν τις συμβουλές του θεού για τον τρόπο θεραπείας, ζητώντας μάλιστα να παραμείνει ο ικέτης στο ιερό. Έτσι, το ιερό δεν έμεινε μόνο κέντρο

θρησκευτικό, αλλά αναπτύχθηκε και σε νοσηλευτικό ίδρυμα. Με αυτή την προοδευτική θέση που ακολούθησε το ιερό όχι μόνο δεν παρήκμασε, αλλά έφτασε και σε μια δεύτερη ακμή το 2ο αιώνα μ.Χ. Ακόμη και όταν κλονίστηκε οριστικά η πίστη στους Ολύμπιους θεούς και πριν από την οριστική επικράτηση του Χριστιανισμού, ο Ασκληπιός ήταν ο μόνος θεός που έμεινε ως το τέλος κοντά στον πονεμένο άνθρωπο. Έφτασε ο 4ος αιώνας μ.Χ. και ακόμη πήγαιναν προσκυνητές να κοιμηθούν στο Άβατο με την ελπίδα της γιατρείας.

Οι ικέτες που κατέφθαναν στα Ασκληπιεία δεν έπασχαν από βαριά νοσήματα, διαφορετικά δεν θα άντεχαν το ταξίδι μέχρι τον ιερό ναό. Συνήθως οι ασθενείς ήταν χρονίως πάσχοντες, κυρίως από δερματικά, οφθαλμολογικά, ρευματικά, ψυχικά ή ελαφρά χειρουργικά νοσήματα.

Οι θεραπείες που εφαρμόζονταν ήταν πολλές και ποικίλες, ανάλογα με τη φύση της νόσου, αλλά και της προσωπικότητας του εκάστοτε αρρώστου. Οι θεραπευτικές μέθοδοι, που ασκούσαν οι ιερείς του ναού, περιλάμβαναν (α) τη χρήση λουτρών ακόμη και με θαλασσινό νερό, (β) την κατάλληλη υγιεινοδιαιτητική αγωγή, (γ) την ψυχική γαλήνη και ξεκούραση λόγω της διαμονής σ' ένα ευχάριστο περιβάλλον, (δ) τη θεραπευτική δύναμη της πίστης, (ε) τη χρήση διαφόρων παρασκευασμάτων από βότανα και φυτά για τοπική ή συστηματική χρήση (όπως εκχυλίσματα, επιθέματα, αλοιφές, κολλύρια, αφεψήματα, υπόθετα κ.λπ.), (στ) χειρουργικές επεμβάσεις (συλλογές ποικίλων χειρουργικών εργαλείων έχουν βρεθεί σε αρκετά Ασκληπιεία, όπως της Επιδαύρου, της Κω, της Περγάμου, αλλά και σε διάφορα Ρωμαϊκά Ασκληπιεία)¹¹ (εικ. 7), (z) χειροπρακτικές τεχνικές, μαλάξεις, κινησιοθεραπεία κ.ά., (η) τη χρησιμοποίη-

Εικόνα 7. Ιατρικά εργαλεία που βρέθηκαν στην ανασκαφή του ιερού του Ασκληπιού στην Επίδαυρο.

ση ιερών ζώων (φιιδιών, σκυλιών) για την εφαρμογή της «διά του λείχειν θεραπείας» (δηλαδή, το γλείψιμο της πάσχουσας περιοχής) και (θ) τη χρήση ψυχοθεραπευτικών μεθόδων, όπως την πρόκληση ύπνου σε ειδικό ιερό χώρο (εγκοίμηση) ή την υποβολή, τεχνικές που συχνά επιτελούνταν με τη βοήθεια κατάλληλων φυτικών ουσιών. Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι οι αρχαίοι Έλληνες γνώριζαν τη φαρμακολογική επίδραση του οπίου, καθώς και άλλων υπνωτικών ουσιών, γεγονός που πιστοποιείται από τα αρχαιολογικά ευρήματα (κωδικές οπίου). Τέλος, πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα ότι κατά τη διάρκεια της εγκοίμησης οι ασθενείς μπορούσαν να υποβληθούν από τους ιερείς σε κάποιες χειρουργικές επεμβάσεις, όπως εγχείρηση καταρράκτη, οι οποίες έλυναν το πρόβλημα του ασθενούς εν μία νυκτί και γι' αυτό εκλαμβάνονταν ως θαύματα του θεού Ασκληπιού.¹²

5. ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΩΝ ΙΑΜΑΤΩΝ

Τα ιάματα που περιγράφονται στις αναθηματικές πλάκες, τις οποίες έφερε στο φως η αρχαιολογική σκαπάνη του Π. Καββαδία στο ιερό της Επιδαύρου, βρίσκονται σε δύο στήλες (εικ. 8). Η πρώτη στήλη περιλαμβάνει 19 ιάματα και η δεύτερη 23 και αυτά μπορούν να διακριθούν, σύμφωνα με το διαπρεπή ιατρό Α. Αραβαντινό, στις ακόλουθες κατηγορίες:

- α. Στα φανταστικά, τα οποία αποσκοπούσαν στη διαφήμιση του έργου των ιερέων και της δύναμης του θεού Ασκληπιού και δεν είχαν καμία σχέση με την πραγματικότητα.
- β. Στα έχοντα μικρή μόνο βαρύτητα, αλλά σκοπίμως προβαλλόμενα.
- γ. Στα πραγματικά. Σε αυτά, δηλαδή, όπου εφαρμόστηκε πραγματική ιατρική θεραπεία, με χορήγηση φαρμακευτικών ουσιών, χειρουργική επέμβαση ή με τη μέθοδο της κινησιοθεραπείας για την αντιμετώπιση της νόσου, ενώ ο ασθενής βρισκόταν υπό την επίρεια φαρμάκων ή είχε υποστεί την εγκοίμηση στο Άβατο.
- δ. Στα εκφοβιστικά, που αφορούσαν κυρίως στους ασεβείς ή στους δύσπιστους.
- ε. Στα μαντικά, που δεν είχαν σχέση με την Ιατρική, αλλά τοποθετήθηκαν σκόπιμα για να πείσουν τους απλοϊκούς για την υπεράνθρωπη δύναμη του Ασκληπιού όχι μόνο να θεραπεύει, αλλά και να προβλέπει τα μελλούμενα.

Εικόνα 8. Η στήλη με τη διήγηση της θεραπείας του Μ. Ιουλίου Απελλά, που βρίσκεται στο Μουσείο της Επιδαύρου.

- στ. Στα αμιγώς ταμειευτικά, που είχαν αποκλειστικά εισπρακτικό χαρακτήρα, καθώς ενημέρωναν τους ικέτες για τα «νενομισμένα ιάτρα».¹³

Από τη μελέτη των ιαμάτων προκύπτει ότι ο γενικός σκοπός της θεραπείας επιτυγχανόταν χάρη στις συνθήκες διαβίωσης που προσφέρονταν στους ασθενείς, οι οποίοι κατέφθαναν στα πρωτοποριακά αυτά για την εποχή νοσηλευτήρια. Τα ιερά του Ασκληπιού χτίζονταν σε περιοχές, όπου η θέση και η φυσική ομορφιά του περιβάλλοντος τις έκαναν κατάλληλες ως τόπους θεραπείας. Η καθαριότητα και η καλή διατροφή, που επιβαλλόταν σε όλους όσους προσέρχονταν στα Ασκληπεία, εξάιρεται από πολλούς αρχαίους συγγραφείς και διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο από άποψη υγιεινής.

Υπήρχαν όμως και περιπτώσεις ασθενών που έρχονταν ουσιαστικότερης θεραπείας με φαρμακευτικά μέσα ή με εγχειρήσεις. Αυτές τις περιπτώσεις αναλάμβαναν οι έμπειροι ιερείς-γιατροί, που έκαναν και τη διάγνωση. Γινόταν, κατά συνέπεια, χρήση φαρμακευτικών ουσιών

σε όλα τα Ασκληπεία από την αρχή της σύστασής τους. Όλες όμως οι θεραπευτικές μέθοδοι καλύπτονταν επιμελώς από πέπλο μυστηρίου και υπερφυσικότητας, υπό τη μορφή της εγκοίμησης και των ονείρων, καθώς και των διαφόρων ιεροτελεστιών και μυσταγωγιών που ελάμβαναν χώρα.

Οι ιερείς ιατροί διατηρούσαν μεγάλη σειρά από μαρμάρινες στήλες, όπου αναγράφονταν οι κάθε είδους ιατρικές θεραπείες του Ασκληπείου από παλαιοτάτων χρόνων, κατά μήκος της στοάς, εντός της οποίας περνούσαν τις ώρες τους οι διάφοροι ικέτες του ναού, με απώτερο στόχο να τονίσουν τη θεϊκή προέλευση των ιαμάτων. Επιδίωκαν την προσέλευση του κοινού διά της υπερφυσικής παραστάσεως των κατεξοχόν ιατρικών μεθόδων των ιερέων, κάτι που ήταν απόλυτα φυσιολογικό για εκείνη την εποχή. Η Ιατρική ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με τη θρησκεία και, κατά συνέπεια, ήταν λογικότερο οι ιερείς να παρουσιάζουν την πραγματική θεραπεία υπό θρησκευτικό και θείο πέπλο, αφού οι άνθρωποι πίστευαν ότι οι αρρώστιες στέλνονταν από τους θεούς και, επομένως, η θεραπεία τους ήταν επίσης εξαρτώμενη από αυτούς. Και οι ιερείς είχαν την ίδια πεποίθηση για την καταπολέμηση των ασθενειών, όμως πίστευαν ότι ο άνθρωπος πρέπει να δέχεται και τη συνδρομή της φύσης, ακολουθώντας υγιεινή διατροφή, καθώς και τη βοήθεια των θεραπευτικών τεχνικών. Άλλωστε και ο δάσκαλός τους, ο Ασκληπιός, είχε μεταβιβάσει στους ιερείς διά των παραδόσεων και της διαδοχής αυτή την ιατρική αγωγή, που περιελάμβανε τη χρήση διαφόρων φαρμάκων και χειρουργικών μέσων. Ωστόσο, οι ιερείς, αν και περιεβλήθησαν το ένδυμα του ιατρού, αποτελώντας ουσιαστικά το ίδιο πρόσωπο, απέκρυπταν με μεγάλη προσοχή τα μυστήρια της διπλής αυτής τέχνης από το λαό, γιατί δεν τον θεωρούσαν έτοιμο να αποδεχθεί τέτοιες αντιλήψεις και έτσι προτιμούσαν να εφαρμόσουν τη θεραπεία ως απόρροια θεϊκής παρέμβασης. Γι' αυτό, άλλωστε, στις αναθηματικές πλάκες προεξέχει το πνεύμα της θρησκείας και του μυστηρίου.

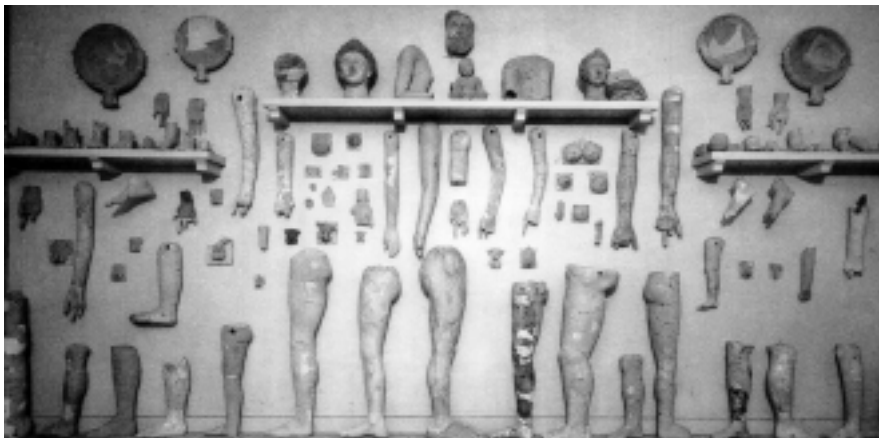
Εννοείται ότι αν αναγράφονταν λεπτομερώς οι φαρμακευτικές ουσίες που χορηγούσαν και οι μέθοδοι των ιατρικών τεχνικών που χρησιμοποιούσαν οι ιερείς, η θεραπεία των ασθενών δεν θα είχε την ίδια σπουδαιότητα, ενώ τα μυστικά τους θα αποκαλύπτονταν και θα γίνονταν ευρέως γνωστά. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή του Αριστοφάνη στην κωμωδία του «Πλούτος», που παίχτηκε για πρώτη φορά στην Αθήνα το 388 π.Χ. Εδώ συναντάμε μια λεπτή και πνευματώδη σάτιρα της λατρείας του Ασκληπιού και των θεραπευτικών μεθόδων που εφαρμόζονταν στα ιερά. Η σατιρική μορφή με

την οποία περιγράφεται η οφθαλμολογική θεραπεία που λαμβάνει χώρα στο ιερό, οι ασεβείς και μάλιστα αισχρές εκφράσεις του ποιητή, καθώς και η έλλειψη εκτίμησης που δείχνει ο Αριστοφάνης για τα έργα του ιερού, είναι ενδεικτικά του κριτικού πνεύματος των αρχαίων Ελλήνων. Φαίνεται έτσι ότι τα ελεύθερα πνεύματα, ακόμη και σ' εκείνη την εποχή, οσφραίνονταν τα τεχνάσματα που επινοούσαν οι ιερείς για να προβάλλουν τις θεραπείες ως θαυματουργικές, βασισμένοι στις δεισιδαιμονίες του λαού.¹⁴

Συχνά οι πρωθιερείς των Ασκληπειών προσκαλούνταν εκτός των ναών τους για να θεραπεύσουν διάφορες επιδημίες ή άλλα δεινά που έπλητταν τις Ελληνικές πόλεις, όπως συνέβη με τον πρωθιερέα της Κω Νεβρό και το γιο του Χρύσο, που κλήθηκαν, σύμφωνα με υπόδειξη του Μαντείου των Δελφών, να μεταβούν στην πόλη Κίρρα της Φωκίδας. Υπήρχε, κατά κάποιο τρόπο, επομένως, σχέση και συνεργασία ανάμεσα στους λαϊκούς ιατρούς και τους ιερείς των Ασκληπειών. Αν ο μυστικισμός και οι θρησκευτικές προλήψεις διατηρούσαν μια φαινομενική διαφορά ανάμεσα σ' αυτές τις δύο τάξεις των ιατρών και αν πράγματι αυτή τη διαφορά εκμεταλλεύονταν αμφότεροι προς ίδιο όφελος, κατά βάθος υπήρχε αμοιβαία εκτίμηση για την κοινή τους δράση. Με την πάροδο του χρόνου, όμως, οι άνθρωποι εξοικειώθηκαν με την ιδέα της Ιατρικής και κυριάρχησε το πνεύμα της εξεύρεσης του καλύτερου τρόπου για τη θεραπεία των νοσημάτων. Έτσι, αναπτύχθηκε ένας ανταγωνισμός μεταξύ λαϊκών και κληρικών ιατρών για την προσέλκυση ασθενών. Και τότε όμως τα Ασκληπεία κρατούσαν τα σκήπτρα, λόγω των καλύτερων συνθηκών διαμονής που παρείχαν και των θεραπευτικών αποτελεσμάτων που επιτύχαναν.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

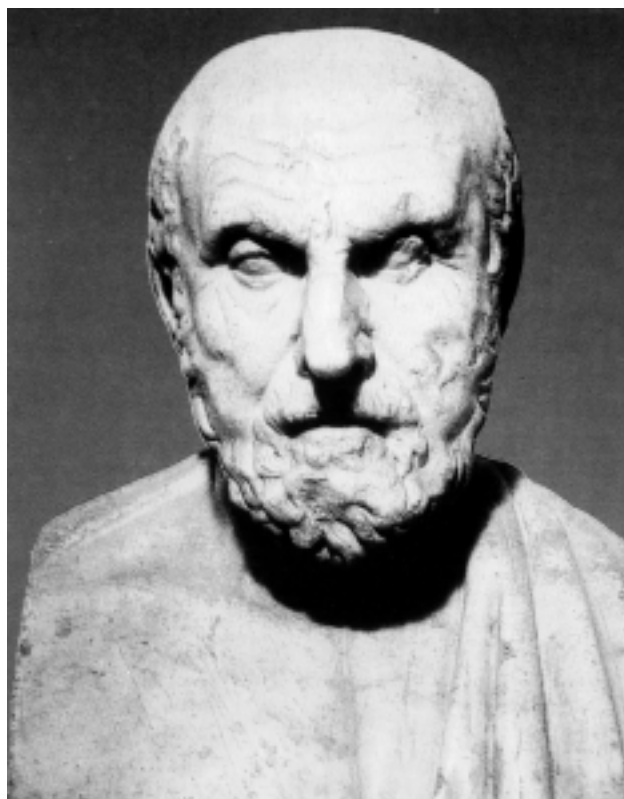
Ο νοσοκομειακός χαρακτήρας των Ασκληπειών καταδεικνύεται όχι μόνο από τις αναθηματικές επιγραφές της Επιδαύρου, αλλά και από πλήθος άλλων ευρημάτων, όπως είναι τα χειρουργικά εργαλεία, τα πήλινα ανθρώπινα μέλη που αναπαρίσταναν το θεραπευμένο τμήμα του σώματος (εικ. 9) κ.ά. Επίσης, δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε το γεγονός ότι ο Πausanίας μνημονεύει και άλλες αναθηματικές πλάκες στο Ασκληπείο της Επιδαύρου, που δυστυχώς δεν ανευρέθηκαν κατά τις ανασκαφές, ενώ ο Στράβων αναφέρει την ύπαρξη παρόμοιων πλακών στα Ασκληπεία της Κω και της Τρίκκης. Συγκεκριμένα, ο Στράβων έκανε λόγο για αναθηματικές πινακίδες στην Κω, οι οποίες περιέγρα-

Εικόνα 9. Πήλινα αναθήματα (5ος-4ος αιώνας π.Χ.), που απεικονίζουν διάφορα ανθρώπινα μέλη και τα οποία βρέθηκαν στην αρχαία Κόρινθο (Μουσείο Κορίνθου).

φαν και τη θεραπευτική μέθοδο που ακολουθείτο, κάτι που φαίνεται απόλυτα λογικό, αν αναλογιστούμε ότι ο Ιπποκράτης, σύμφωνα με τον αρχαιολόγο R. Herzog, άντλησε τα πρακτικά διδάγματα της ιατρικής επιστήμης από κάποιες κρυμμένες μέχρι εκείνη την εποχή πηγές. Ο Ιπποκράτης (εικ. 10), επομένως, ως γνήσιος απόγονος των Ασκληπιάδων, απέκτησε, σύμφωνα με ορισμένους ιστορικούς (ενώ αμφισβητείται από άλλους), τις πρώτες πρακτικές γνώσεις από πλήθος αναθηματικών πλακών, που περιέγραφαν διάφορα ιάματα, και πινακίδων της καθημερινής νοσοκομειακής κίνησης των Ασκληπιείων και ιδίως της Κω.

Συμπερασματικά, τα Ασκληπεία αποτέλεσαν την κύρια εστία ανάπτυξης της Ελληνικής Ιατρικής και στέγασαν ως ιερά θεραπευτήρια τους πρώτους ασθενείς, έχοντας αρτιότητα οργάνωση, που μοιάζει με αυτή των μετέπειτα οργανωμένων νοσοκομείων. Σε αυτά τα πρώτα νοσοκομεία της ανθρωπότητας διαδόθηκε και διαφυλάχθηκε το πνεύμα της ιατρικής επιστήμης, ενώ αναπτύχθηκε η πρώτη νοσηλεία ασθενών, που είχε μεν θαυματουργικό χαρακτήρα, αλλά κατ' ουσία ήταν μια πραγματική παροχή ιατρικών υπηρεσιών υπό τη μορφή φυσικών μέσων, χορήγησης φαρμάκων, ψυχολογικών μεθόδων και χειρουργικών επεμβάσεων.

Εικόνα 10. Προτομή του Ιπποκράτη (Museo Capitolino, Roma).

ABSTRACT

Asclepieia: the first hospitals of mankind

G. KALANTZIS, J. LASCARATOS

Department of the History of Medicine, Medical School, University of Athens, Athens, Greece

Archives of Hellenic Medicine 2003, 20(1):67-75

It is postulated that the first temples of Asclepius were established in the 5th century BC in many regions in Greece. The healthiest regions with suitable springs of water were chosen for the sites of Asclepieia with a view

to enhancing the rapid recovery of the sick people who presented themselves at the temples. The suppliants entering the temples did not suffer from very severe illnesses, and various treatments were applied depending on the nature of the disease. The stone tablets found in the excavations of the Asclepieion at Epidaurus by P. Kavvadias, in addition to other archeological findings, such as opium capsules, surgical tools etc., in many of Asclepieia, verify the fact that the priests were responsible for the treatment of the patients, using drugs, surgical operations and psychological techniques. However, medicine was part of the religion at that time in ancient Greece and consequently the priests attributed the cures to the intervention of God Asclepius. Thus, Asclepieia constituted the main focus in the development of Greek medicine and housed their first patients as “holy” health institutions. In these first hospitals of mankind certain methods of treatment were introduced for the first time, which did not have a miraculous character, but which actually constituted a rendering of health services.

Key words: Asclepieia, Asclepius, Hospitals, Miraculous treatments, Priests

Βιβλιογραφία

1. ACKERKNECHT EA. *Ιστορία της Ιατρικής*. Εκδόσεις Μαραθιά, Αθήνα, 1998:80–82
2. VON EICKSTEDT KV. *Το Ασκληπιείον του Πειραιώς*. Ελληνική Αρχαιολογική Εταιρεία, Αθήνα, 2001:6–8
3. ΠΕΤΡΑΚΟΣ Β. *Το Αμφιαράειο του Ωρωπού*. Εκδόσεις Κλειώ, Αθήνα, 1992
4. LANG M. *Cure and cult in ancient Corinth*. American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey, 1977
5. ΧΑΤΖΗ-ΒΑΛΛΙΑΝΟΥ Δ. *Η αρχαία Λεβήνα και το ιερό του Ασκληπιού*. Υπουργείο Πολιτισμού, ΤΑΠ, 1989
6. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ. *Ελλάδος περιήγησις*. Στο: *Τα άπαντα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων*. Πάπυρος, Αθήναι, 1975
7. ΣΤΡΑΒΩΝ. *Γεωγραφικά*. Στο: *Τα άπαντα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων*. Πάπυρος, Αθήναι, 1975
8. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ Π. *Το ιερόν του Ασκληπιού εν Επιδαύρω και η θεραπεία των ασθενών*. Αθήνησιν, 1900
9. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΟΥ Α. *Επίδαυρος. Το ιερό του Ασκληπιού και το μουσείο*. Εκδόσεις Κλειώ, Αχαρνές Αττικής, 1978:8–15
10. KRUG A. *Αρχαία Ιατρική. Επιστημονική και θρησκευτική ιατρική στην αρχαιότητα*. Εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 1997:124–125
11. ΚΙΑΠΟΚΑΣ Μ. *Ιπποκράτης ο Κώος και Ιπποκρατικός Όρκος*. Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Κω, Αθήνα, 1996:109
12. ΚΝΑΠ Ρ. *Zur Frage der Staroperation bei den alten Griechen*. *Klin Mbl F Augenhk* 1930, 84:277–279
13. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ Α. *Ασκληπιός και Ασκληπιεία*. Τύποις Β. Δραγουλίνου, Λειψία, 1907:79–152
14. CASTIGLIONI A. *Ιστορία της Ιατρικής*. Ελληνική μετάφραση. Εκδόσεις Μινώταυρος, Αθήνα, 1961, 1:125–133

Corresponding author:

G. Kalantzis, 24 Athinon street, GR-145 72 Drosia Attikis, Greece
e-mail: drgeorgekalantzis@hotmail.com